

David De Vries, "Why did Palestine Diamond Workers Strike Repeatedly during World War II?" In: Tamar Gozansky, Editor, 'Arise, ye Workers from your Slumber': Life and Collected Works of Eliahu (Alyosha) Gozansky (1914-1948). (Haifa: Pardes, 2009), pp. 35-42 (in Hebrew).

מדוע הרבו פועלי היהלומים לשבות בשנות מלחמת העולם השנייה?

בפרספקטיבה היסטורית, לא היה גל שביתות סוער מזה שפרץ בחברה הארצישראלית בשנים 1941-1946. ובתוך גל זה, לא היתה קבוצת עובדים שנטתה יותר לסכסוכי עבודה ושבפועל כה הירבתה לשבות, מאשר עובדיה של תעשיית היהלומים. עיון קצר בעובדות אלה מאיר פן מעצב בהיסטוריה החברתית של ישראל, שאליושה גוונסקי נתן לו ביטוי בשנות הארבעים ואשר די געלם מהזיכרון הקולקטיבי של מאבקים כלכליים וחברתיים ושל הזיקה בין קפיטליזם ומדינה.²

שורה של גורמים פוליטיים וכלכליים מיוחדים, שאיפיינו את שנות ה-40 של המאה ה-20, גרמו לבסיקתה של תעשיית ליטוש היהלומים בפלשתינה-א"י, להתמוטטותה תוך עשור אחד בלבד ולהשתקמותה בשנות החמישים. גורמים אלה גם עיצבו את פועלי היהלומים כקבוצת העובדים היותר מיליטנטית באותן שנים.

תעשיית היהלומים צמחה בפלשתינה-א"י בהשפעת הכיבוש הנאצי של בלגיה והולנד, שהיו המרכזים העולמיים המסורתיים של ליטוש היהלומים. עקב המלחמה, נמלטו יהלומנים יהודים מהארצות הכבושות באירופה והעבירו את עסקיהם לארצות אחרות, וביניהן – צרפת, אנגליה, ברזיל, קובה ופורטו ריקו.

ארבעה גורמים עיקריים חברו למהלך של חיפוש חלופה לתעשיית היהלומים של בלגיה והולנד, שהפך את פלשתינה-א"י תחילה למרכז עולמי של ליטוש יהלומים, ולאחר מכן גם למרכז עולמי של הערכת יהלומים ושל סחר בהם.

גורם אחד היה קרטל היהלומים דה-ביירס (De Beers), ששלט בכריית היהלומים באפריקה (הודות לזיכיונות שקיבל מבריטניה) ובשיווק ממרכז המכירות שלו בלונדון של יהלומים גולמיים לצריכה פרטית ולשימוש תעשייתי ומלחמתי. הקרטל היה מודאג נוכח האפשרות, שעקב עליית הפאשיזם באירופה ופריצת מלחמת העולם השנייה, לא יהיו מפעלי ליטוש שירכשו ממנו יהלומים גולמיים. לכן החל לחפש מרכז ייצור חלופי, שיתמחה בעיבוד יהלומים. הוא ייעד את החלופה הזאת בעיקר לליטוש יהלומים לנוי.

הגורם השני היתה בריטניה, שמזה זמן היה לה עניין רב בעסקיו של קרטל דה-ביירס. לבריטניה הייתה השפעה עצומה בדרום-אפריקה, שהייתה מרכז כריית היהלומים (ובת-בריתה

1 מתוך שיחה עם ד"ר דוד דה פריס, אוניברסיטת תל-אביב. ספרו של דוד דה פריס על תעשיית היהלומים הא"י עומד לצאת לאור: David De Vries, *Diamonds and War: State, Capital and Labor in British-Ruled Palestine* (New York and Oxford: Berghahn Books)

2 ר' להלן חלק שני, פרק 1.

של בריטניה במלחמה), ומשרד המושבות יכול היה לנווט את שיווק היהלומים הגולמיים, שמרכזו מאז 1934 היה בלונדון. בהקשר של מלחמת העולם, העניין של בריטניה היה קשור גם במאמציה לחסום את תעשיית ליטוש היהלומים הגרמנית, שהנאצים עודדו בשנות השלושים. לבריטניה היה גם צורך דחוף להגדיל את הכנסותיה למימון המלחמה, והיא חיפשה דרך להבטיח, כי הכלכלה בשטחים הנתונים לשליטתה במזרח-התיכון תממן בעצמה את ההוצאות האזוריות הקשורות במלחמה. מבחינת בריטניה, סיוע לכלכלת המלחמה פירושו היה – להבטיח (באמצעות יצוא לארצות-הברית) זרימת דולרים לשטחים שבשליטתה במזרח-התיכון. בדרך זו, יכלה הממשלה בלונדון להבטיח את מימון ההוצאות של הצבא הבריטי, המוצב באזורים שבשליטתה, והיא תפסה, לכן, את פיתוחו של עיבוד יהלומים בארץ-ישראל כתעשיית מלחמה.

הגורם השלישי הייתה יזמות מקומית, שנציגה הבולט היה עובד בן-עמי. לבן-עמי, שהיה בעל הון ויום בקרקעות ובפרדסנות וראש מועצת העיר נתניה, לא היה רקע בתחום היהלומים. אך קשריו עם חוגי הממשלה הבריטית בפלשתינה-א"י בשנות השלושים איפשרו לו להבין, כי נקרתה בפניו הזדמנות לתעש את נתניה, לקדם את התעשייה הפרטית ביישוב ולהרחיב את עסקיו. תוכניתו הייתה ליצור קשר עם מומחים יהודים בענף היהלומים בבלגיה, להעלות אותם ואת הונם לארץ, ולהפעיל את היידע והקשרים שלהם עם דה-בירס ומרכז השיווק בלונדון. בן עמי זיהה את האינטרס של דה בירס במרכז ליטוש הרחוק פיסית מחזיתות המלחמה באירופה והגתון לשליטת הממשלה הבריטית.

לשלושה גורמים אלה יש להוסיף את צמיחתו המהירה של השוק ליהלומי קישוט בארצות-הברית. בתקופת מלחמת העולם הגדיל מעמד הביניים האמריקאי את רכישת היהלומים הן לצורך שיבוצם בטבעות אירוסין והן כהשקעה כלכלית בטוחה.

מי שהפך את כל הגורמים הללו למנוף לפיתוח תעשיית היהלומים בארץ היה המיניסטריון ללוחמה כלכלית של ממשלת בריטניה, אשר הוקם בסוף 1939. המיניסטריון עסק רבות בגיוס תעשיית היהלומים לצרכי המלחמה, והוא השפיע על משרד המושבות לבצע את התהליך המורכב של העברת תעשיית היהלומים מאנטוורפן לארץ. בצורה זו, יהודים, שהיו יהלומנים מומחים, בעלי הון ויידע, קיבלו אשרות כניסה לא"י (למרות קיומו של 'הספר הלבן'), ומרכז המכירות של יהלומי הגלם בלונדון התחייב לשלוח יהלומי-גלם לעיבודם בארץ. הממשלה העניקה לבן-עמי ולהתאחדות בעלי תעשיית יהלומים בא"י מעמד של מונופול בתחום רכישת היהלומים גולמיים מדה-בירס. משמעות ההרשאה הבלעדית בתחום הרכישה והייבוא של היהלומים גולמיים לארץ הייתה, שכל יזם שרצה להקים בארץ מפעל לליטוש יהלומים, היה חייב לקבל מראש הן אישור בריטי והן אישור מבן-עמי.

שיתוף הפעולה בין השלטון הבריטי לבן-עמי בהקמת תעשיית היהלומים הכתיב, שבתעשייה יהיו רק בעלי הון יהודים ושיועסקו בה רק פועלים יהודים. תוצאה זו עלתה בקנה אחד עם המדיניות של פילוח שוק העבודה, שניהלה ההנהגה הציונית של היישוב היהודי, אף שהבריטים ובן עמי בלמו את מעורבותה הישירה בתעשייה.

תנאים ייחודיים אלה איפשרו התפתחות מהירה של התעשייה של ליטוש יהלומים בארץ כתעשייה פרטית ומונופוליסטית. ראשית, לא היו לה בעיות של אספקת גלם, שכן למרות

המלחמה הובטחה לה אספקה שוטפת מדה-בירס. שנית, היה לה שוק יציב ליהלומים מלוטשים בארצות-הברית. ושלישית, לא הייתה לה בעיה של מחסור בכוח אדם. תחומי תעסוקה, שהיו זמינים לפועלים יהודים בשנים קודם למלחמה ובראשם הפרדסנות, צומצמו במידה רבה, וזאת בשל המשבר בענף ההדרים והירידה הדרסטית בייצוא הדרים לבריטניה. לפיכך, מכלל 'הגלויות התעשייתיות', שנוצרו בגין שיתוקו של ענף היהלומים בהולנד ובבלגיה, זו של ארץ-ישראל התפתחה בקצב המהיר ביותר, ותוך שנים ספורות הפכה מרכז ליטוש עולמי של יהלומים וענף הייצוא החשוב ביותר של הכלכלה הארץ-ישראלית.

אף שראשוני היהלומנים היהודים הגיעו מבלגיה כבר בשנים 1936-1938 והקימו מלטשות בפתח-תקווה ובתל-אביב, בן עמי יכול היה, מחורף 1940, ובפרט לאחר הכיבוש של בלגיה במאי אותה שנה, לכוון את פיתוח הענף בנתניה. מחצית מהמלטשות הוקמו בתל-אביב ובתי חרושת אחדים אף פעלו בירושלים ובפרדס-כץ, אולם כגשיא התאחדות בעלי תעשיית היהלומים וכבעלי מונופול, שלט בן עמי בתעשייה, ותוך זמן קצר הפך את מפעלי הליטוש לענף המוביל בכלכלת נתניה.

על צמיחת ענף היהלומים מעידים הנתונים הבאים: בשנת 1940 פעלו בארץ 5-6 מלטשות יהלומים, שבהן הועסקו כ-200 פועלים. בשנת 1943, כבר היו בארץ 33 מפעלים ומספר הפועלים הגיע ל-3,500. בשנת 1945 עלה מספר הפועלים במלטשות ל-4,500. זאת ועוד, בשנים 1943-1946, תעשיית היהלומים בפלשתינה-א"י התפתחה מעבר למגבלות שקבע ב-1940 המיניסטריון לכלכלת מלחמה. יצוא היהלומים המלוטשים צמח אף הוא במהירות: ב-1941 הסתכם יצוא היהלומים ב-140 אלף לירות, ואילו ב-1945 הוא התקרב כבר ל-5 מיליון לירות.

הענף הצעיר של ליטוש יהלומים משך אליו צעירים ובני נוער. מאות נערים, וכיניהם גם מספר מצומצם של נערות, זרמו לתעשייה הזאת, שהיה לה דימוי של ענף שמעניק הכשרה מקצועית וגם טמון בו סיכוי לשכר טוב. לענף הגיעו עובדים מעדות שונות וגם פועלים בשנות העשרים והשלושים לחייהם, אשר נפלטו ממקומות עבודתם בפרדסים ובבניין.

בעלי המפעלים לליטוש יהלומים, שלא התקשו להשיג עובדים צעירים, לא המשיכו בארץ את המסורת הבלגית של הכשרת עובדים ושל העסקת עובדים. בבלגיה היה מקובל להעניק לכל פועל מתחיל הכשרה מקצועית שנמשכה שלוש שנים, ואשר במהלכה הוכשר המתלמד בכל שלבי העיבוד והייצור של היהלום המלוטש. בעלי המלטשות בארץ צמצמו את משך ההכשרה המקצועית לשלושה עד שישה חודשים, שבמהלכם הוכשרו המתלמדים לקטע מסוים בעבודה, ולא לכל שלבי החיתוך והליטוש. השיקול של המעבידים בארץ היה, שהכשרה קצרה תאפשר להם להאיץ את יצוא היהלומים לארה"ב וגם לעודד פועלים רבים יותר לבוא וללמוד, בתקווה שכעבור שלושה חודשים כבר יתחילו לעשות למחייתם.

ענף היהלומים היה גם ייחודי מבחינה ארגונית. מצד אחד פעל בענף זה רק הון פרטי, וכל בעלי המלטשות היו חברים בהתאחדות בעלי תעשיית היהלומים (שהסתנפה להתאחדות בעלי התעשייה רק ב-1943). מצד שני, בהבדל מענפים אחרים במגזר היהודי, מעמדה של ההסתדרות הכללית בקרב הפועלים היה מוגבל. ההסתדרות הכללית הייתה במשך שנים הכתובת להכשרה מקצועית לפועלים וגם לנוער, וגם זו שבאמצעות לשכות העבודה שלה

פיקחה על קליטתם בעבודה. משקיבל בן-עמי את המונופול על ענף היהלומים, הוא החליט לנהל בעצמו את תהליך קליטת הפועלים. הוא לא מנע מההסתדרות הכללית להיות נוכחת במפעלים כאיגוד מקצועי, אבל דאג להבטיח, שחברי ההסתדרות הכללית לא יהיו רוב בקרב הפועלים. לכן נתנו בן-עמי וחברי ההתאחדות מעמד ייצוגי שווה לכל האיגודים המקצועיים האחרים, שפעלו באותן שנים בקרב הפועלים היהודים: ההסתדרויות של הפועל המזרחי, של פועלי אגודת ישראל ושל העובד הציוני וכן הסתדרות העובדים הלאומית, שבן עמי היה קרוב אליה יותר מבחינה רעיונית וארגונית. בתנאים של פלשת'נה-א"י, היה זה מצב ייחודי שבענף תעשייתי אין הגמוניה להסתדרות הכללית ולמפא"י.

גם מערכת יחסי העבודה בענף היהלומים נבנתה בצורה ייחודית. מצד אחד, העבודה במפעלים הייתה עבודה קבלנית ושכרו של הפועל נקבע לפי תפוקתו. מצד שני היה בענף גם הסכם עבודה קיבוצי. הדרישה להסכם עלתה, מאחר שכל מערכת הייצור בתחום ליטוש היהלומים הייתה תלויה באספקת הגלם מלונדון. לכן נוצר צורך להגן על הפועלים במקרה של שיבושים באספקת הגלם (תופעה שכונתה אז "ירידות"). בתנאים אלה, הסכימו בעלי המלטשות לחתום על הסכם שכר קיבוצי, שהבטיח שהפועלים יקבלו לפחות שכר מינימלי גם בתקופות של "ירידות" באספקה. ההסכם הקיבוצי היה זהה בתוכנו, אך כל איגוד מקצועי, מאלה שנימנו לעיל, חתם עליו בנפרד מול התאחדות תעשייני היהלומים. מצב ארגוני זה פילג את פועלי היהלומים פעמיים: ראשית, משום ששכרם היה לפי קבלנות, כלומר, לפי ההספק בעבודה; שנית, משום שהם היו חברים בחמש הסתדרויות מקצועיות מתחרות.

העובדה, שלהסתדרות הכללית בראשות מפא"י לא היה מעמד בלעדי בתעשיית היהלומים, איפשרה את קליטתן בה של קבוצות אוכלוסייה, שאותן ניתן לכנות "דחויית", כלומר כאלה, שהתקשו מאוד לקבל עבודה באמצעות לשכות העבודה של ההסתדרות. וכך קרה, שבענף היהלומים נמצאו, יחסית, פועלים רבים יותר שהשתייכו לארגוני הפורשים – האצ"ל והלח"י, וביניהם פועלים תימנים, וגם קומוניסטים, שעד לאמצע מלחמת העולם נמנע מהם להקים סיעה בהסתדרות הכללית, ואשר גם פוטר ממוקומות עבודה, שבהם מפא"י נתנה את הטון.

מהר מאוד מצאו עצמם פועלי היהלומים בראש סולם השכר של העובדים השכירים היהודים. פועל מומחה ביהלומים השתכר בשבוע שכר זהה לשכרו החודשי של פועל בענפי תעשייה אחרים. השוואת שכר בתעשייה היהודית, שנעשתה ביולי 1943, גילתה כי השכר היומי הממוצע של פועל יהלומים היה 1.300 לירות, וזאת לעומת שכר יומי של 800 מיל של פועל בענף המזון, של 900 מיל בענפי המתכת והעץ, ושל 850 מיל בענף הטקסטיל. לפועלים בענף היהלומים הייתה גם אפשרות ללטש יהלומים בעבודת-בית וכך להגדיל עוד יותר את הכנסתם.

התנאים הייחודיים הללו הפכו את תעשיית היהלומים לזירה של מאבק מעמדי אינטנסיבי. היא נתפסה כאתר בלעדי של הון פרטי וקשורה ישירות במשטר הקולוניאלי הבריטי, ענף שבו מתנהלת מלחמה מעמדית נטו וששבתות בו לגיטימיות. וכך, בעוד שבמחצית שנות הארבעים היו פועלי היהלומים פחות מ-10% מכלל השכירים היהודים בארץ, הם רשמו לזכותם כשני שלישים מכלל ימי השביתה.

בדרך כלל, בכלכלה המצויה בשלב של גאות, פועלים שובתים יותר מאשר בעונת שפל. כך גם בענף היהלומים: גאות השביתות בקרב פועלי המלטשות הייתה תוצאה ישירה של היונק

הכלכלי של הענף. הסיבה השנייה לריבוי השביתות הייתה – הרווחים העצומים שגרפו בעלי המלטשות הודות להיותם מרכזו הייצור והאספקה של יהלומי גוי. הפועלים, שהיו מודעים לרווחיות הגבוהה של הענף, תבעו לעצמם חלק מהרווחים והכרה במיומנותם המקצועית. סיבה שלישית הייתה השחיקה המתמשכת בשכר הריאלי בגלל עליית המחירים האינפלציונית. משחיקת שכר סבלו כלל הפועלים בכלכלה של פלשתינה-א"י; אך בהבדל מקבוצות עובדים אחרות בתעשייה, פועלי היהלומים היו בטוחים, שמצב הענף מאפשר להם גם לשבות וגם להשיג את דרישותיהם. הסיבה רביעית לשביתות הייתה התמרמרות של העובדים נוכח מדיניות האגודה של היהלומים הגולמיים, שניהלו בעלי המלטשות מתוך חשש, שבשל המלחמה יחולו עיכובים באספקת היהלומים הגולמיים. כאשר חלה הפסקה בהספקת היהלומים הגולמיים, העדיפו המעבידים לא אחת להותיר את הפועלים למשך פרק זמן מסוים ללא עבודה, ואילצו אותם להתקיים על אותו שכר מינימלי, שהובטח בהסכם הקיבוצי. לכן אחת הדרישות של פועלי היהלומים הייתה – 'הוציאו מהכספות את היהלומים ותנו לנו לעבוד, או שאנחנו נשבות'.

התלות בתנודות של משלוחי הגלם מלונדון הייתה, לפיכך, סיבה מובהקת לשביתות. אולם תנודות אלה היו תוצאה של פוליטיקה של אספקת גלם, שניהלו מונופול דה-היירס והממשלה הבריטית, המיניסטריאון ללוחמה כלכלית ומשרד המושבות, יחד עם הממשלה הבלגית הגולה ויהלומנים יהודים, שגמלטו מאנטוורפן והקימו בלונדון משרד. התפקיד של משרד זה היה, מצד אחד, למנוע את הגעתם של יהלומים תעשייתיים מעובדים לגרמניה הנאצית; ומצד שני, לאגור יהלומים גולמיים לקראת תהליך שיקום הענף בבלגיה לאחר סיום המלחמה. פוליטיקה אספקה זו גרמה לתנודות בהיקף ההספקה של יהלומים גולמיים לפלשתינה-א"י.

ההתמרמרות של פועלי היהלומים בגין שחיקת שכרם, התנודות באספקה והגאות ברווחים של התעשיינים לא נעלמה מעיני ההסתדרות הכללית. אך ככלל, ההסתדרות הכללית לא ארגנה את השביתות בענף אלא 'עלתה על העגלה', כאשר הן כבר היו לעובדה. כפי שצוין לעיל, להסתדרות לא היה מעמד של הובלה בלעדית בענף היהלומים. כאשר נוכחה לדעת, עד כמה לוחמני הענף היא ניסתה להתערב, ויזמה את הקמתו של האיגוד של פועלי היהלומים. האיגוד הזה נהג להצטרף לשביתות ולהיות חלק מהמשא-ומתן עם בעלי התעשייה. בעלותה על העגלה, ההסתדרות סייעה לשובתים באמצעות קרן השביתה, וכפי שאירע בשביתה הכללית בענף ב-1944 – גם עליידי סידור פועלי היהלומים שובתים בעבודה זמנית בקטיף ובקיבוצים.

במקביל, ניסתה ההסתדרות הכללית לשכנע את ההסתדרויות האחרות ('ארגוני המיעוטים'), לפנות לה מקום ולאפשר לה לשלוט בענף, כדי למנוע התארגנויות עצמיות של פועלים.

מי היו, אם כך, המנהיגים של השביתות? בדרך כלל, הנהגת השביתות הייתה מורכבת מוועדי הפועלים, שנקראו אז ועדי המקום. שביתה הייתה מתחילה לרוב במפעל אחד ואז מתפשטת גם למפעלי יהלומים נוספים. כמו אז התארגנויות עצמיות של פועלים במלטשות, שבכל פעם היה להן שם אחר: 'הוועד העליון', שהיה מעין ועד של ועדי מקומות העבודה; 'האגודה הבלתי תלויה של עובדי היהלומים', וכן הלאה. ההתארגנויות העצמאיות של הפועלים דחפו לשביתה, ופועלי היהלומים נענו לקריאתן, משום שבשל הגאות בענף הם לא חששו שלא תהיה להם עבודה. גם הגיל הצעיר של הפועלים השפיע והעובדה, שכנערים מתלמדים, פועלים צעירים טרם הספיקו להתערות בהסתדרות הכללית על כל מנגנוניה.

לפועלי היהלומים בנתניה

עמדתם המאוחדת של כל פועלי היהלומים,

לארגוניהם ולמפלגותיהם בשבוע השני לשביתה הכללית, הניעה את התאחדות בעלי תעשיית היהלומים, להוציא ממחסנה את הנשק המוחלד של „הפרד ומשול” ובעזרת העמעות הכפופה לה, היא מנסה להטיל דופי בחלקים מסוימים של ארגוני פועלים; לרמוז המזים על קיצוניותם של נציגים אלה ופשרנותם של אחרים. תעשיית הטכניקות, **המותאמות למצב** מלגדון ומדרום-אפריקה עובדת במלוא הקיטור. בכשרון „ובהצלחה” מופצות ידיעות המסלפות את העובדות והזרעות אי-הבנה ביחס לעמדתם של הפועלים.

אנשי ההתאחדות מפרסמים את ידיעותיהם הוך כדי הצמדה פנים של צדיקים גבורים, אשר ניסו למנוע את השביתה ולא הצליחו בגלל סיצוניותם של הפועלים המעוניינים „כידוע” רק בשביתות-

פועלים!

דרישותינו הכלכליות סולפו מוחד ידיעה וכונה ברורה מראש כדי לזרוע פירוד, חכוכים וחשרות בין פועל לפועל ובין ארגון פועלים למשנהו. אחדות הפועלים לא זכתה לאצוא חן בעיני ההתאחדות ודבריה-

דרישותינו נסחו על-ידינו באופן ברור ביותר:

הבטחת שכר מינימום, ביטול מס המקום, תוספת יוקד מלאה, והסדר שאלת מכתבי השחרור.

בעלי התעשייה הכניסו לארץ מנהגים ויחסים הזרים למציאות האיית ולרוח פועליה, המנהגים האלה נותנים לבעלי התעשייה שלטון בלתי אובל, כובלים את חרותו של הפועל ומעמידים אותו במצב של רכוש בעלי התעשייה. לדוגמא: **פועלים וזמחים נמכרים בשוק**

היהלומים כממכר עבדים!

פועלים!

ההתאחדות מעוניינת בפירוד בין הפועלים — **נשמור על אחדותנו!** בעלי התעשייה ושכיריהם זורעים אי-אמון בינינו — **בל נאמין להם!** בעוז ובאואקרוח יעמוד צבוח הפועלים כולו למלחמה ולהגנה על זכויותינו על דרישותינו הצודקות.

בכח של התמדה, אחדות ואימון הדדי ננצח!

ועד השביתה בנתניה

להתמרמרות ההסתדרות על שהפועלים במלטשות יהלומים אינם כפופים למרותה נוסף גם הכעס של שלטונות המנדט הבריטי. אלה באו בטענות לעובד בן-עמי, משום שמבחינתם, המונופול שקיבל חייב אותו להבטיח מצב של שקט תעשייתי בענף. הבריטים גם הקימו ועדות חקירה בנושא, שכן ענף היהלומים היה אחד מענפי תעשיית המלחמה. בסוף 1941, חוקקה ממשלת המנדט חוק שאסר שביתות בשירותים חיוניים, וזאת לאחר שחוק כזה חוקק בבריטניה עצמה. חוק איסור השביתות נכנס לתוקפו בינואר 1942. לפי החוק הזה, נדרשה בוררות לפני כל שביתה. אבל בפועל שביתות רבות פרצו ללא בוררות מוקדמת והחוק נותר עקר. עם זאת התקבל החוק בברכה מצד התאחדות בעלי התעשייה. ההסתדרות הכללית עצמה הסכימה שיש לרסן את השביתות, אם כי מאמציה בתחום נחלו בדרך כלל כשלון. בן עמי, ששאף לרסן את השביתות בענף היהלומים, תבע ממשלת המנדט לכלול את הענף ברשימת השירותים החיוניים, שעליהם חל החוק. הוא גם פנה לממשלה בבקשה לשגר כוח משטרה, שיבטיח את ישום חוק איסור השביתות. אך מאמצים אלה העלו חרס. כאשר בוטל חוק איסור שביתות באפריל 1946 (לאחר השביתה הכללית הגדולה של עובדי הממשלה הערבים והיהודים), ממילא חלה ירידה במספר סכסוכי העבודה בענף היהלומים.

לא המבוכה והכעס של ההסתדרות הכללית ושל שלטונות המנדט ולא חוק השביתות, לא עצרו את הפועלים מלשבות. פועלי היהלומים נחלקו, בהתאם להכשרתם המקצועית, לקבוצות התמחות: מנסרים, חותכים (שכוננו גם משפשפים) ומלטשים. בעלי המלטשות שילמו לכל פועל תעריף בהתאם להתמחותו, ולכן לא היה לוח שכר אחיד בענף, אלא הייתה היררכיה בשכר. מסיבה זו, התקיימו לא אחת שביתות של קבוצה אחת של העובדים – מנסרים, משפשפים. אך בשביתות הכלליות, כולם היו מתאחדים. העובדים במלטשות חשו עצמם נפגעים מכך, שלא זכו בהכרה המטריאלית, שהם סברו שהם ראויים לה בשל המקצועיות שלהם. הם גם זעמו על המעסיקים שאינם מתחלקים איתם ברווחים. אף שכבר מסוף 1940 היה קיים בענף היהלומים חוזה קיבוצי ארצי, חוזה זה הבטיח רק שכר מינימלי נמוך והתביעות של הפועלים מולאו אך בחלקן.

דוגמא לדרישה, שהעלו הפועלים, הייתה הדרישה לביטול התשלום שגבו המעבידים עבור השימוש בשולחן העבודה (בשפת הענף – "מולה") ובמכשירים. בעלי המלטשות היו גובים את שכר המקום (שנודע כ'פלאץ געלט'), גם מהצעירים המתלמדים. מאחר שתמורת העבודה הקבלנית, הצעירים קיבלו מעט, נוצר מעין שיעבוד, והפועלים הצעירים צברו חוב, שאותו נאלצו לפרוע בהמשך. המערכה לביטול דמי השימוש בשולחן העבודה נמשכה כמה שנים, והתשלום בוטל רק בעקבות השביתה הגדולה של 1944.

לאחר שנסתיימה מלחמת העולם השנייה הדרדר ענף היהלומים בארץ למשבר. בלגיה שוחררה מהכיבוש הנאצי עוד ב-1944 והחלה בשיקום כלכלי, שבמסגרתו נטלה מחדש את ההגמוניה על יצוא יהלומי נוי מלוטשים לארה"ב. הבריטים, שעמדו מאחורי פיתוח תעשיית היהלומים בפלשתינה-א"י, עברו לאחר המלחמה לסייע לתעשייה הבלגית. לבריטניה היה אינטרס, שבלגיה תשוב להגמוניה, כדי שיישמר המעמד של קרטל דה-בירס וכדי שלא תופרע הבלעדיות של מערך שיווק היהלומים בלונדון. ארצות-הברית, שלאחר המלחמה הייתה שוק עיקרי ליהלומי נוי וליהלומים תעשייתיים, גילתה עניין רב דווקא בשיקום תעשיית ליטוש

היהלומים בגרמניה ובשליטה באפריקה, בה היו מצויים מרבצי אורניום חשובים. מאחר שלבריטניה היה חשוב לשמור על האינטרסים שלה באפריקה, היא שאפה לברית כלכלית עם בלגיה, בפרט ביחס ליהלומים שנכרו בקונגו הבלגית. לפיכך, כמאבק בין המעצמות על אזורי השפעה באירופה ובאפריקה ונוכח העדר העניין של בריטניה להגן על תעשייה בשטח שהיא עמדה לפנות בקרוב – נפגעה תעשיית היהלומים בפלשתינה-א"י.

למהלכים אלה היתה השפעה מיידית על המצב בארץ: את הענף פקד משבר ומפעלי היהלומים נסגרו זה אחר זה. מספר הפועלים בענף ירד במהירות מ-4,500 באמצע 1946, ל-2,000 באמצע 1947, ול-800 בלבד במחצית 1948. נוכח ההתמוטטות, ההסתדרות הכללית ניסתה לתת תשובה לפועלים המפוטרים באמצעות הקמתם של קואופרטיבים במקום המפעלים שקרסו. אך מהלך זה סופו שנכשל, ורק לאחר קום מדינת ישראל, עם סיוע ממשלתי נדיב, השתקמה תעשיית היהלומים.

המשבר וההבראה האיטית של הענף גרעו כמעט לחלוטין את סכסוכי העבודה בענף היהלומים. אמנם ככל שהתקדמה השתקמות הענף, כך הופיעו בה מחדש השביתות, אולם עוצמתן הייתה מצומצמת במידה רבה. קצב הגידול הכלכלי של הענף בשנות החמישים היה נמוך במידה נכרת מאשר במהלך מלחמת העולם השנייה, והיכולת של העובדים בעשור הראשון להקמת המדינה להתארגן ולצאת בצורה מאורגנת לשביתות רחבות היקף פחת פלאים. ירידה זו בעוצמת השביתות בענף היהלומים נמשכה גם בעשורים הבאים, ודומה שדווקא היא אישרה את מה שבישרו השביתות המרובות בענף בשנות הארבעים: את ההתעצמות הגוברת והולכת של ההון הפרטי, את היכולת שלו, בסיוע המדינה, לשלוט בעובדים ואת אוזלת היד של האיגוד המקצועי במתן מענה להתפתחויות אלה.